

Repensar la relació pedagògica a la universitat des de la carpeta d'aprenentatge i la tutoria

Ventura, Montse

Universitat de Barcelona

Serrão, Maria Isabel Batista

Universida de Federal de Santa Catarina

Presentació

S'estan vivint moments d'intensos canvis a la Universitat europea. Les especificitats del procés de Bolonya que conformen l'Espai Europeu d'Educació Superior generen una altra configuració que té a veure amb:

- a. la uniformat de la formació universitària, pautada en qualificacions, definides per criteris arbitraris, a partir d'un sistema de crèdits, que d'una banda pot permetre la mobilitat estudiantil, i de l'altra atendre les demandes del mercat capitalista, especialment l'europeu;
- b. la centralitat de l'educació en l'aprenentatge de l'estudiant sense la garantia de condicions de treball, però sense una garantia perquè el professorat pugui crear situacions pedagògiques que proporcionin l'«aprenentatge autònom», sense que tot això suposi l'ampliació de l'oferta de borses d'estudis relacionades amb una dedicació més gran dels estudiants a aquesta activitat.

Inserida en aquest context i buscant crear mitjans i maneres per contraposar-se a la tendència hegemònica que el constitueix, principalment en allò que es refereix a la implicació del subjecte, als límits i a les possibilitats d'una perspectiva crítica en el camp educacional, es va establir una relació d'investigació en col·laboració entre dues professores de dues universitats, una situada al Brasil i una altra a Espanya, en el període entre 2008 i 2009.

L'objectiu essencial de l'estudi va ser el procés d'aprenentatge d'estudiants en l'àmbit de la formació universitària, de professors a partir d'activitats vinculades a la disciplina «*Didàctica General i Atenció a la Diversitat*», va tenir com a *paràmetre teoricometodològic* la perspectiva educativa de projectes de treball, formulada principalment per *Hernández i Ventura (2008)*

La didàctica general en la formació de mestres

La didàctica general implica pensar en termes de relacions entre ensenyament i aprenentatge, com una actitud davant la pràctica educativa que busca connectar el coneixement escolar amb les representacions de la realitat que els estudiants formen fora de les parets institucionals escolars. És una manera de donar sentit al que aprenen en el context social i cultural en el qual viuen, i també de contribuir a la formació dels propis processos dels subjectes.

Ser professor o professora requereix ser conscient que s'aprèn a llarg de la vida, i que la seva manera de concebre la relació entre l'ensenyament i l'aprenentatge serà determinant perquè els

estudiants puguin ser responsables del seu propi procés d'aprenentatge. Una concepció que suposa indagar sobre les pròpies conviccions; sobre quin tipus de docent desitja ser; quines relacions desitja crear amb els seus alumnes o quins sabers i experiències li interessa compartir amb ells.

Els propòsits de treball plantejats i compartits per les dues professores es van centrar en els punts següents:

1. Ressaltar el que suposa la creació de les relacions d'ensenyament i aprenentatge, tenint en compte els interessos i coneixements dels estudiants del grup per poder trobar nous nexes entre les seves vides com a estudiants i els temes que van anar emergint en aquesta assignatura.
2. Plantejar el que significa integrar els canvis i els esdeveniments de la societat actual a les propostes pràctiques que es van donar a conèixer al llarg del curs per poder tenir un posicionament propi en relació amb l'organització del currículum escolar.
3. Tenir en compte el que significa compartir experiències (sobre qui som i com ens sentim) en un context d'aula interactiu i col·laboratiu que permetés repensar les relacions entre docents i alumnes des de «què i com ensenyar».

Durant el curs, com a part del procés de treball i aprenentatge de la disciplina, es va dur terme un procés d'elaboració i escriptura, que va tenir com a objectiu essencial possibilitar la comprensió, organització, reflexió, síntesi i conclusions sobre els avenços assolits en el curs. Aquesta producció personal, objectivada a la «carpeta d'aprenentatge», va incloure les activitats quotidianes del curs, a més d'aquelles que van ser dutes a terme fora de l'aula, però específicament relacionades amb el curs.

El propòsit de la «carpeta d'aprenentatge» va ser donar als estudiants l'oportunitat perquè mostressin les seves pròpies decisions en relació amb les formes de representar el treball i amb les reflexions produïdes al llarg del curs, seleccionant les evidències d'aquest procés. Cada estudiant, en recórrer la seva trajectòria, va poder escollir els moments-clau d'aquest procés i mostrar l'evolució de les seves idees, pensaments i dubtes.

Concebut l'elaboració de la «carpeta d'aprenentatge» com un procediment continu, la professora va orientar cada estudiant al llarg del curs en moments de tutories i en situacions pedagògiques de grups reduïts en classe.

Gràcies a les interaccions establertes i al contingut relacionat a les «carpetes d'aprenentatge» i «la tutoria», va ser possible evidenciar el caràcter d'innovació docent en els esmentats processos d'ensenyament i aprenentatge.

La carpeta d'aprenentatge: la complexitat en la formació

Quant a les carpetes d'aprenentatge, volem remarcar tres punts: el primer es refereix a l'enfocament específic de la utilització del relat autobiogràfic de la trajectòria escolar, incloent temàtiques polèmiques com a càstig, mort i diversitat. L'objectiu va ser poder contribuir a la formació de la identitat de cada estudiant a partir de l'apropiació d'elements històrics que el configuren, en un moviment d'unitat entre passat, present i futur. El segon inclou la intencionalitat docent per definir la participació de professors/es i mestres d'altres institucions de diferents nivells educatius en la formació universitària de mestres. El tercer està relacionat amb la perspectiva educativa de projectes de treball que emfatitza l'actuació dels subjectes involucrats (mestres i nens/es), en el procés educatiu i en les investigacions. Remarca la importància d'acollir *les identitats dels* alumnes per crear també una identitat com a grup. Situa el diàleg com a motor d'aprenentatge, tenint sempre present una escolta interpretativa per part del docent, i fa ressaltar la importància de la complexitat o la problematització en la comprensió i interpretació crítica del món i les persones.

El que es va constatar en aquest moviment d'ensenyament i aprenentatge s'aproxima al que va ser presentat com a resultat d'investigacions sobre aspectes metodològics d'estudis autobiogràfics per Bueno el 2002. L'autora afirma que ja l'any 1992 hi havia autors a Anglaterra, com Lortie, que consideraven que la utilització de relats de vida relacionats amb la trajectòria escolar, en els cursos de formació de docents, contribuïa favorablement a la constitució d'aquests subjectes. El recurs dels relats de vida escolar afavoreix també, segons aquesta autora, la formació docent dels futurs mestres i els ofereix l'oportunitat de reflectir els seus processos de formació duts a terme al llarg de la seva vida, adquirir un major coneixement d'ells mateixos, i també són una oportunitat per poder projectar-se com a professionals (BUENO, 2002, pàg. 27).

La carpeta d'aprenentatge va ser considerada només com a un espai i una forma de reflexió sobre els processos d'ensenyament i d'aprenentatge que inclouen la relació pedagògica, sinó també per indicar i conèixer referents teòrics. Tot això va ajudar els estudiants que es formessin una visió general entre la disciplina i l'establiment de connexions entre altres esferes de la realitat educacional.

M'ha servit bàsicament per fer una reflexió del que he viscut fins ara i saber per què estic aquí, el meu fil conductor podria dir que ha estat l'experiència pròpia. No per això he deixat de banda la realitat actual, he inclòs articles de premsa que m'han semblat rellevants sobre la situació educativa actual i, a part, algun apartat inclou un breu resum de teories educatives que han marcat l'educació al llarg de la història, fent jo mateixa una breu conclusió final. (AGUILAR, 2009, pàg. 26)

(...) és una manera molt lliure i molt bona per poder organitzar el teu propi procés d'aprenentatge (FARRÉ MONTANÉ, 2009, pàg. 50)

La carpeta d'aprenentatge ha estat el primer treball que m'ha fet reflexionar sobre el meu propi procés d'aprenentatge, tant el procés que he viscut des de la meva primera escolarització com també el procés d'elaborar aquest treball: totes les parts d'aquesta carpeta han estat pensades i reflexionades. La reflexió és un aspecte rellevant en aquesta societat tan global; s'ha de tenir una mentalitat crítica, oberta a la reflexió, per no ser manipulats per la societat en general. (DUTREN NUIN, 2009, pàg. 46)

En aquesta mateixa direcció, per a aquest grup d'estudiants, la carpeta d'aprenentatge es va constituir com una manera, i una possibilitat, d'expressar la seva opinió sobre diferents perspectives educatives, proporcionant alhora el desenvolupament del seu «aprenentatge autònom». Va ser considerada també, com una oportunitat d'aprofundir d'una banda sobre un tema que realment fos d'interès per a cada un d'ells, i de l'altra que formulessin les seves pròpies tesis en relació amb la docència. De manera que, amb una posició clara i profunda del que es pretenia, va ser possible també, a través de les tutories individuals, crear vincles amb els estudiants, que d'una altra manera hagués estat impensable.

La carpeta d'aprenentatge, concebuda també com a espai de relació, com que no es va restringir a l'espai presencial de classe, va possibilitar enllaços amb altres temps i espais, incloent relats sobre experiències educatives, des de quan els estudiants eren nens i nenes, intervingudes per diverses institucions i moments de sociabilitat amb la producció cultural.

He entès la carpeta com quelcom subjectiu, on es reflexionen i aprofundeixen aquells temes més significatius treballats a classe.(...)

He après moltes coses interessants i he comprès molts elements del meu passat, ara entenc una mica més el que vaig viure, i més o menys com sóc, i m'ha ajudat, a més, a definir la meua posició com a professora. (TREMPS PUCHE, 2009, pàg. 30)

La complexitat del moviment formatiu desencadenat en el període analitzat, ens ha permès concebre la carpeta d'aprenentatge com un instrument d'aprenentatge, capaç de plasmar diversos matisos que han constituït els processos d'ensenyament i aprenentatge i narrar el que s'ha après. Tot un procés on cada estudiant ha pogut crear la seva pròpia trajectòria formativa. Així, podem dir que la carpeta d'aprenentatge és un procés i un instrument de formació que es desenvolupa amb la participació activa de cada subjecte a través de mediació de: la memòria, la reflexió, la lectura, la narrativa i altres formes d'interacció amb altres agents formatius, professors/es, mestres, o col·legues, així com la producció cultural. La complexitat d'aquesta mediació ha possibilitat indagar les necessitats, motius, objectes, objectius i els instruments que els estudiants utilitzen en el seu procés d'aprenentatge, ja que aquests, segons Leontiev (1983), són presents en tota activitat humana. I Segons Vygotski i Luria (2007), els instruments són elements promotors del desenvolupament humà, mitjans i productes de l'activitat humana. Considerem, doncs, que les carpetes d'aprenentatge han estat instruments utilitzats pels estudiants a partir de la proposta pedagògica de la professora.

Aquest procés va exigir transformacions en els temps i espais pedagògics, en el sentit d'alterar la cronologia del currículum oficial, els ritmes, ritus i normes convencionals que orienten *l'ethos* estudiantil i la docència.

La tutoria: mitjà i forma d'una altra relació pedagògica

Per a un grup d'estudiants, la tutoria va encaminar el procés d'aprenentatge i va permetre saber on pretenien arribar en aquest procés. Es va crear una relació de proximitat, que va ajudar a enfocar millor els temes, estructurar les idees inicials, a «donar més cos a les idees abstractes». A més, va proporcionar el coneixement d'altres perspectives i va crear situacions propícies per relacionar conceptes, continguts, bibliografies i biografies, fonamentals per poder validar i avaluar l'aprenentatge.

M'ha ajudat molt a aclarir grans dubtes que tenia de com fer-la (...). Gràcies a la tutoria he reflexionat i valorat el temps que fa que visc com a estudiant universitària a Barcelona (FARRÉ MONTANÉ, 2009, pàg. 41).

La tutoria, segons altres estudiants, va enfortir el teixit del seu aprenentatge, i va afavorir l'intercanvi d'opinions entre la professora i cada estudiant. Així, la tutoria els va infondre més seguretat respecte a les seves pròpies idees i a actituds.

En relació amb la tutoria hem de dir que el respecte, el diàleg, la formació de la identitat, l'incentiu a l'autoria i la possibilitat de contribuir en l'organització i desenvolupament del seu propi pensament, ha afavorit la creació d'unitat entre les dimensions intel·lectual i afectiva en els processos d'aprenentatge i ensenyament.

L'actuació de la professora tant en el moment de l'elaboració de les carpetes d'aprenentatge, com de la tutoria ha estat orientada cap al desenvolupament humà.

[...] des de la perspectiva de Vygotski, l'aprenentatge seria una condició necessària per al desenvolupament *qualitatiu*, des de les funcions reflexes més elementals als processos superiors. En el cas de les funcions superiors, l'aprenentatge no seria una cosa externa i posterior al desenvolupament (com per als teòrics més idealistes), ni idèntic a ell (com per als més conduccionistes), sinó *condició prèvia* al procés de desenvolupament. [...] *La maduració, per si sola, no seria capaç de produir les funcions psicològiques que impliquen l'ocupació de signes i símbols, que són originàriament instruments d'interacció*, l'apropiació dels quals exigeix, inevitablement, el concurs i la presència dels altres. (RIVIÈRE, 1988, pàg. 59).

Per Vygotsky (1984 i 2001b), el paper d'«un altre» és fonamental en l'aprenentatge i desenvolupament humans. El professor o professora, creant moments que col·loquin l'estudiant en moviment d'aprenentatge, ajuda que aquest sigui capaç d'establir connexions que per si mateix

podria, és a dir, contribueix que l'estudiant pugui accedir a un altre nivell de desenvolupament real, proporcionant les mediacions necessàries perquè la zona de desenvolupament pròxim pugui continuadament ser redimensionada.

La formació amb mestres, nens i nenes

Alguns participants de diferents col·lectius docents d'escoles de diversos nivells educatius, així com alumnes, d'una d'aquestes escoles, van contribuir també en la formació d'una altra relació pedagògica entre estudiants universitaris.

L'expectativa i preparació per rebre els nens i nenes de 2n de primària que havien dut a terme un *Projecte de Treball*, les mirades atentes dels estudiants universitaris a cada moviment dels visitants, l'escolta curiosa dels nens i nenes de 7 i 8 anys, el respecte al seu silenci en moments de dubte perquè narressin els detalls del seu procés d'aprenentatge, la manera d'organitzar les seves activitats, el descobriment de les potencialitats infantils i la receptivitat que es va crear en aquest trobada, que va concloure de manera atractiva i que va permetre parlar d'altres temes i conèixer-se una mica més.

Els nens i nenes d'aquesta escola no tenen llibres de text, però igualment aprenen tot el que necessiten saber, aprenen a treballar en grup, aprenen a buscar informació de manera adequada i on la necessiten. A més, he vist que és una de les metodologies que potser respecta més la diversitat de l'aula. (CASTRO TEIXIDÓ, 2009, pàg. 44)

Treballar per projectes és molt enriquidor, ja que dónes més autonomia als nens i nenes, treballes amb temes que els agraden i alhora totes les àrees de coneixement queden integrades. És molt important poder veure l'educació des d'una altra mirada, des de les possibilitats dels nens i les nenes, des de la innovació, i sempre tenint com a subjecte i protagonista a tots els nens i nenes amb els quals tenim l'oportunitat de viure i compartir una història de la nostra vida. (TELECHEA LOZANO, 2009, pàg. 30).

Els alumnes i la mestra, es documenten, busquen informació i entre tots elaboren les seves pròpies conclusions sobre el que estan treballant o en què estan interessats. Cada un es pot mostrar a l'aula, aquest és un espai per obrir-se, i deixar que flueixi la comunicació i per poder fer això, que és necessari a l'aula, hi ha d'haver molt material, llibres, mapes... per poder interpretar el que investiguen. (FERNÁNDEZ, 2009, pàg. 87).

Aquest vincle orgànic entre universitat i escoles ha incrementat la coherència entre el que es produeix acadèmicament i el que és pràctic. Una experiència que no és comuna en la formació universitària del professorat, ni tampoc és fàcil de planificar, perquè requereix persistència d'actuació sota un ideal formatiu d'unitat entre teoria i pràctica.

Algunes consideracions més

Aquesta forma de concebre l'assignatura de Didàctica General és un desafiament teoricometodològic, que pretén crear situacions perquè els estudiants i professors universitaris puguin apropiarse de la seva trajectòria escolar i participar activament en la creació de condicions perquè el projecte d'una altra escola, d'una altra universitat, finalment, d'una altra societat pugui ser construït.

Sabem que només amb l'educació no podrem crear aquest projecte, però, malgrat les dificultats i límits de tot ordre, aquesta experiència pot ser una contribució.

El que es presenta en aquest text pot ser considerat com una contribució, no suficient però si possible en el context universitari.

Específicament, referent a la utilització de relats autobiogràfics, seria igualment important considerar l'alerta de Josso (1999): És necessari plantejar la necessitat d'un treball de diferenciació i, per tant de clarificació, de projectes i pràctiques de relats autobiogràfics, d'abordatges d'experiències i d'històries de vida, a fi de poder explicitar la fonamentació d'un projecte que reuneixi un conjunt de pràctiques i opcions que qüestionen pràctiques escolars encara dominants en la formació inicial i contínua, general o professional. (JOSSO, 1999, pàg. 21)

El treball pedagògic elaborat per mitjà de la carpeta d'aprenentatge, així com en la tutoria, va generar la construcció d'una altra manera d'establir la relació entre les professores i els estudiants i l'objecte d'estudi de la didàctica.

Per tant, centrar la formació universitària de mestres en l'aprenentatge dels estudiants, no significa abdicar del paper docent acadèmic del professorat, però sí que implica redimensionar-lo, ja que es considera que l'activitat de l'ensenyament és completada, i sobretot constituïda en relació amb l'aprenentatge.

L'experiència d'innovació que hem dut a terme ens ha permès reflexionar críticament sobre el procés formatiu desenvolupat i plantejar-nos nous interrogants per continuar innovant: Com crear espais de treball docent col·laboratiu no només a la universitat, sinó també a l'escola? Quins serien els límits i les possibilitats de la participació dels subjectes a l'escola i a la universitat? Què seria necessari considerar per a l'elaboració d'un projecte de formació de docents, en el qual els nens i les nenes també poguessin ser presents tant en la dimensió conceptual com en la participació en activitats col·lectives articulades amb projectes educatius comuns?

Referències

- BUENO, Belmira O. O método autobiográfico e os estudos com história de vida de professores: a questão da subjetividade. *Educação e Pesquisa*, São Paulo, vpl. 28, núm. 1, pàg. 11-30, gener-juny. 2002.
- GIMENO SACRISTÁN, José. (Comp.) *Educar por Competencias: ¿qué hay de nuevo?* Madrid: Morata, 2008.
- HERNÁNDEZ, Fernando; VENTURA, Montserrat. *La organización del currículum por proyectos de trabajo*. Barcelona: Octaedro, 2008.
- JOSSO, Marie-Christine. História de vida e projeto: a história de vida como projeto e as «histórias de vida» a serviço de projetos. *Educação e Pesquisa*, São Paulo, vol. 25, núm. 2, pàg. 11-23, juliol-desembre, 1999.
- LEONTIEV, Alexei N. *Actividad, conciencia, personalidad*. L'Havana, Cuba: Pueblo y Educación, 1983.
- LIMA, Licínio C. AZEVEDO, Mário Luiz Neves de. CATANI, Afrânio Mendes. O processo de Bolonha, a avaliação da educação superior e algumas considerações sobre a universidade nova. *Avaliação*, Campinas; Sorocaba, SP, vol. 13, núm. 1, pàg. 7-36, març. 2008.
- MORGADO, José Carlos. Processo de Bolonha e ensino superior num mundo globalizado. *Educação e Sociedade*, Campinas, vol. 30, núm. 106, pàg. 37-62, gener-abril, 2009.
- RIVIÈRE, Ángel. *La psicología de Vygotski*. 3a ed. Madrid: Aprendizaje Visor, 1988.
- VYGOTSKI, Lev S.; LURIA, Alexander R. *El instrumento y el signo en el desarrollo del niño*. Madrid: Fundación Infancia y Aprendizaje. 2007.
- VYGOTSKI, L. S. *Obras escogidas*. Madrid: Machado Libros, 2001. vol.3.
- VYGOTSKY, L. S. *A Formação social da mente*. São Paulo: Martins Fontes, 1984.

Carpetes d'aprenentatge

AGUILAR, Estela. *Com poder ser una bona mestra*. Barcelona: Carpeta d'Aprenentatge, 2009.

CASTRO TEIXIDÓ, Mar. *La diferència com problema o com a font d'enriquiment?* Barcelona: Carpeta d'Aprenentatge, 2009.

DUTRÉN NUIN, Andrea. *Les metodologies d'inici a la lectura i escriptura. Quina és la metodologia més apropiada*. Barcelona: Carpeta d'Aprenentatge, 2009.

FARRÉ MONTANÉ, Nuria. *Cada entorn és un món*. Barcelona: Carpeta d'Aprenentatge, 2009.

FERNÁNDEZ, Maria Marco. *Societat, Escola i Societat Escolar*. Barcelona: Carpeta d'Aprenentatge, 2009.

TELECHEA LOZANO, Cristina. *Com una abraçada de felicitat*. Barcelona: Carpeta de Didàctica General i Atenció a la Diversitat, 2009.

TREMPS PUCHE, Guadalupe. *Del pasado al futuro*. Barcelona: Carpeta de Didáctica y Atención a la Diversidad, 2009.